

Anna Aneta Tomczak*

orcid.org/0000-0001-7436-5027

Wiktor Stasiak**

Ochrona obszarowa krajobrazu a instytucja parku kulturowego w Polsce w ujęciu celowym i ilościowym

Area-Based Landscape Conservation Versus the Cultural Park Institution in Poland: A Purpose and Quantitative Perspective

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, ochrona zabytków, forma ochrony krajobrazu, park kulturowy, samorząd lokalny, planowanie przestrzenne

Keywords: cultural landscape, heritage protection, form of landscape protection, cultural park, local government, urban planning

Wprowadzenie. Samorządowa forma ochrony zabytków obszarowych

Dziedzictwo kulturowe kształtuje tożsamość, wrażliwość i identyfikację, a także poczucie przynależności do miejsca [Rouba 2008, s. 61–95]. Celem ochrony dziedzictwa jest współczesna „konsumpcja” przeszłości, a jego trwałe zachowanie pozwala opowiedzieć historię, ukazać charakter oraz „duszę” miejsca [Marcinek 2022, s. 6–7]. Krajobrazom kulturowym stale zagrażają obecne wyzwania antropogeniczne oraz skutki globalizacji, które powodują stopniową utratę tradycyjnych wartości i tożsamości, zmieniając jednocześnie ich strukturę fizyczną i społeczną [Keleş, Damla, Gökçen 2018, s. 287–300]. Wraz ze wzrostem zagrożeń rośnie również świadomość wartości dziedzictwa kulturowego dla ludzkości oraz społeczna potrzeba ochrony nie tylko pojedynczych obiektów, ale również krajobrazów. Fundamentalną rolę w procesie ich zachowania odgrywa system prawny, który określa zasady ochrony zabytków, w tym również formy ochrony obszarowej [Kobyliński 2011, s. 21–47].

Introduction: Local-government, heritage area conservation form

Cultural heritage shapes identity, sensitivity and identification, as well as a sense of belonging to a place [Rouba 2008, pp. 61–95]. The purpose of heritage conservation is the contemporary “consumption” of the past, and its long-term preservation allows us to tell its history and show a place’s character and “soul” [Marcinek 2022, pp. 6–7]. Cultural landscapes are constantly threatened by current anthropogenic challenges and globalization, which lead to a gradual loss of traditional values and identities, while changing their physical and social structure [Keleş, Damla, Gökçen 2018, pp. 287–300]. As threats increase, so does the awareness of the value of cultural heritage to humanity, and the public need to protect not only individual sites, but landscapes as well. The legal system plays a fundamental role in their preservation, as it defines the principles of monument conservation, including area-based conservation forms [Kobyliński 2011, pp. 21–47].

* dr inż. arch., Politechnika Łódzka, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut Architektury i Urbanistyki

** inż., Politechnika Łódzka, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut Architektury i Urbanistyki

* Ph.D. Eng. Arch., Institute of Architecture and Urban Planning, Faculty of Architecture and Environmental Engineering, Lodz University of Technology, Society of Polish Town Planners

** M.Sc. Eng., Institute of Architecture and Urban Planning, Faculty of Architecture and Environmental Engineering, Lodz University of Technology

Cytowanie / Citation: Tomczak A.A., Stasiak W. Area-Based Landscape Conservation Versus the Cultural Park Institution in Poland: A Purpose and Quantitative Perspective. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 85:101–119

Otrzymano / Received: 10.07.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 3.01.2026

doi: 10.48234/WK85LANDSCAPE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Jedną z nich jest park kulturowy, rozwiązanie funkcjonujące w Polsce od ponad dwudziestu lat, ustanawiane na poziomie samorządu lokalnego. Ma ono na celu zachowanie zarówno historycznej substancji zabytkowej, jak i przestrzeni, w którą zabytek jest wpisany. Daje to możliwość ochrony zabytków o dużej skali oddziaływania, w szczególności zespołów zabudowy, układów urbanistycznych oraz zabytkowych krajobrazów [Tomczak 2018]. Park kulturowy może obejmować „przestrzeń historycznie ukształtowaną, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze” [Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.], a na jego obszarze można stworzyć warunki służące ochronie i ekspozycji elementów krajobrazu kulturowego. Odpowiedzialność za utworzenie i funkcjonowanie parku kulturowego spoczywa na samorządach lokalnych, ale niestety, jak pokazują badania, ta forma ochrony obszarowej stosowana jest raczej rzadko. Przez dwadzieścia lat na całym obszarze Polski powstało 50 parków kulturowych, z czego obecnie funkcjonuje 46 z nich. Obejmują one tereny o zróżnicowanym stopniu zurbanizowania, odmiennych sposobach zagospodarowania, różnej powierzchni i różnej historii.

Zakres, cel, metody i materiały

Artykuł przedstawia wyniki badań dotyczących parków kulturowych utworzonych w latach 2003–2024. Analizą objęto obszar całej Polski, koncentrując się na celowości ochrony obszarowej, czasie i genezie powstania parków, typach chronionych krajobrazów, ich lokalizacji, wielkości i powierzchni oraz stopniu zurbanizowania. W ramach badań przeprowadzono przegląd dokumentów formalno-prawnych oraz funkcjonujących instrumentów wykonawczych.

Celem badań była analiza działań samorządów lokalnych oraz ocena zakresu wprowadzenia ochrony obszarowej zabytków. Sprawdzono, w jaki sposób gminy w Polsce wykorzystują formę parku kulturowego do ochrony cennych krajobrazów i prowadzenia na ich terenie polityki konserwatorskiej i planistycznej. Zakres czasowy badań obejmuje okres od 23 lipca 2003 do 31 grudnia 2024 r.

W badaniach zastosowano metody o charakterze ilościowym, oparte głównie na działaniach *desk research*, w których zestawiono publicznie dostępne dane dotyczące 46 funkcjonujących parków kulturowych. Analiza objęła 20 lat funkcjonowania tej formy ochrony w polskim systemie prawnym. Informacje pozyskano z zasobów Narodowego Instytutu Dziedzictwa, stron internetowych samorządów gminnych oraz dokumentów planistycznych, takich jak plany ochrony parków kulturowych, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz uchwały inicjujące utworzenie parków kulturowych. Część wniosków wynika również z autorskich badań pierwotnych. Do określenia parametrów, takich jak powierzchnia obszarowa parków, intensywność zabudowy oraz powierzchnia terenów zieleni, posłużył program QGIS. Wykorzystano Bazę Danych Obiektów Topograficznych (BDOT10k), a końcowe wyniki przedstawiono w formie danych procentowych.

The cultural park is one such form, a solution that has been in place in Poland for over two decades, and established at the local government level. It aims to preserve both the historical substance of a monument and the space in which it is embedded. This allows us to protect monuments with a wide impact range, especially building ensembles, urban layouts and historic landscapes [Tomczak 2018]. A cultural park can include “a space historically formed by human activity, which contains products of civilization and natural elements” [Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.], and conditions can be created in its area to protect and display elements of the cultural landscape. The responsibility for establishing and operating a cultural park lies with local governments, but, unfortunately, as research shows, this area-based conservation form is used relatively rarely. Over the course of two decades, 50 cultural parks have been established throughout Poland, with 46 of them currently in operation. They cover areas with varying degrees of urbanization, different modes of development, different areas, and different histories.

Scope, purpose, methods and materials

This article presents the results of a study of cultural parks established in the years 2003–2024. The analysis covered the entire territory of Poland and focused on the justification of area-based conservation, the time and genesis of the parks' establishment, the types of protected landscapes, their location, size, and area, and the degree of urbanization. The research included a review of formal and legal documents, as well as applicable enforcement instruments.

The aim of the study was to analyze local government activity and assess the extent of the introduction of area-based heritage site conservation. The study examined how Polish municipalities used cultural parks to preserve valuable landscapes and conduct their conservation and planning policies within them. The temporal scope of the study covers the period from July 23, 2003, to December 31, 2024.

The study was based on quantitative methods, mainly desk research, in which available data on 46 active cultural parks was compiled. The analysis covered two decades of this conservation form's operation within the Polish legal system. The information was obtained from the resources of the National Institute of Cultural Heritage, municipal government websites, and planning documents such as cultural park protection plans, local spatial development plans, and resolutions on the establishment of cultural parks. Some of the conclusions also stem from the author's primary research. QGIS was used to establish parameters such as park area, development density and green space area. The study used the Topographic Object Database (BDOT10k) and the final results have been presented as percentages.

Rozwój badań obszarowej ochrony krajobrazu

Ochrona krajobrazu w badaniach naukowych zaczęła zyskiwać znaczenie na przełomie XIX i XX w. Prekursorzy tej idei Adam Wodziczko i Jan Gwalbert Pawlikowski podejmowali temat „uprawy krajobrazu” i zabiegali o jego ochronę, wyróżniając przyrodę dziką oraz przyrodę przeistoczoną przez pracę ludzką [Ziarkowski 2014, s. 137–152]. W 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret nadający prawną ochronę zabytkom kultury i sztuki [Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r.]. Zakazano w nim prac, które mogłyby zniszczyć otoczenie zabytków, co stanowiło pierwsze regulacje prawa dotyczące ochrony krajobrazu kulturowego w ustawodawstwie polskim. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. o opiece nad zabytkami [Rozporządzenie z dnia 6 marca 1928 r.] doprecyzowało zakres prawny w zakresie ochrony zabytków, a sama forma ochrony obszarowej w postaci parku kulturowego została po raz pierwszy wprowadzona w przepisach w 1962 r. [Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r.], nie towarzyszyła temu jednak żadna metodyka jej opracowywania ani zasady wdrażania [Piwocki 1961, s. 3–4]. Dopiero nowelizacja ustawy z 1990 r. umożliwiła pod względem prawnym faktyczną ochronę zabytkowych krajobrazów, rozstrzygając, że przedmiotem ochrony może być również „krajobraz kulturowy w formie ustanawianych [...] parków kulturowych” [Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r.]. W obecnie obowiązującym prawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. (z późniejszymi nowelizacjami) doprecyzowano, czym jest park kulturowy, jak się go powołuje oraz jakie obligatoryjne dokumenty należy sporządzić [Ustawa z 27 marca 2003 r.]. Nowelizacje ustawy nie zmieniły zasadniczo ani zasad merytorycznych tworzenia parków kulturowych, ani zakresu formalnego tej procedury. Kolejne lata funkcjonowania parków pokazały jednak, że zmiany są niezbędne z uwagi na niejednoznaczność przepisów ustawowych i ich nieadekwatność do oczekiwań pokładanych w tej formie ochrony krajobrazu. W szczególności zauważono dylemat w zakresie upoważnienia ustawowego do podejmowania uchwał tworzących parki kulturowe, rozbieżność materii pomiędzy uchwałą tworząca park a planem jego ochrony, brak uwzględnienia praw nabytych i rekompensat za nie oraz problem braku otulin parków kulturowych, które mogłyby gwarantować właściwy sposób zagospodarowania na stykach przestrzeni chronionej z obszarem przyległym. W roku 2021 prowadzono prace legislacyjne nad nowelizacją zdefiniowanych w praktyce samorządowej wybranych problemów związanych z tworzeniem parków kulturowych, nowelizacja nie weszła jednak w życie [Projekt ustawy z 2021 r.].

Współcześnie problematykę funkcjonowania parków kulturowych analizuje się na wielu płaszczyznach – od prawnej przez architektoniczno-urbanistyczną po społeczno-gospodarczą. Działalność naukową parkom kulturowym poświęcił Zbigniew Myczkowski [2007, s. 105–116; 2022a, s. 23–30; 2022b, s. 37–40], który wraz innymi pracownikami Instytutu Architektury

Development of area-based landscape conservation research

In research, landscape conservation began gaining significance at the turn of the twentieth century. The idea's precursors, Adam Wodziczko and Jan Gwalbert Pawlikowski, discussed “landscape cultivation” and lobbied for its preservation, distinguishing wild natural areas and natural areas transformed by human labor [Ziarkowski 2014, pp. 137–152]. In 1918, the Regency Council issued a decree granting legal protection to cultural and artistic monuments [Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r.]. It banned works that could damage the surroundings of monuments, which was the first legal regulation of cultural landscape protection in Polish legislation. The 1928 Regulation of the President of the Republic on the Care of Monuments [Rozporządzenie z dnia 6 marca 1928 r.] clarified the legal scope in terms of monument conservation, and the form of area-based protection itself, in the form of a cultural park, was first introduced into law in 1962 [Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r.], but was not accompanied by any methodology for its formulation or rules for implementation [Piwocki 1961, pp. 3–4]. It was not until a 1990 amendment to the Law that the actual protection of historic landscapes was made legally possible, stating that the subject of protection could also be “cultural landscapes in the form of established [...] cultural parks” [Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r.]. The current 2003 Monument Protection and Preservation Act (as amended) clarifies what constitutes a cultural park, how it is established, and which mandatory documents must be prepared [Ustawa z 27 marca 2003 r.]. Amendments to the law have not fundamentally changed either the substantive rules for establishing cultural parks or the formal scope of the procedure. However, subsequent years of the parks' operation demonstrated that change is necessary due to the ambiguity of statutory regulations and their inadequacy to the expectations of this landscape conservation form. In particular, a dilemma in the statutory authorization to adopt resolutions that establish cultural parks was noted, as were: a discrepancy between the park establishment resolution and the park protection plan, the lack of consideration of vested rights and compensation for them, and the problem of the absence of cultural park buffers that could guarantee proper development at the interfaces between the protected space and the adjacent area. In 2021, legislative work was done to amend selected problems defined in local government practice related to the establishment of cultural parks, but the amendment did not enter into force [Projekt ustawy z 2021 r.].

At present, the issue of cultural park operation is analyzed on many levels—from legal through architectural and urban planning to socio-economic. Research devoted to cultural parks was engaged in by Zbigniew Myczkowski [2007, pp. 105–116; 2022a, pp. 23–30; 2022b, pp. 37–40], who, together with other employ-

Krajobrazu Politechniki Krakowskiej [*Zasady tworzenia parku* 2005; Myczkowski, Forczek-Brataniec, Wielgus 2013, s. 38–60] adaptował narzędzie opracowane przez Janusza Bogdanowskiego [Bogdanowski 1994] dotyczące metody jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych do potrzeb tworzenia i zarządzania parkami kulturowymi. W literaturze przedmiotu znaleźć można opisy genezy oraz przegląd możliwości stosowania ochrony w formie parków kulturowych [Siwek 2020, s. 26–41], ocenę skuteczności opracowania planów ochrony [Żołnierczuk 2019, s. 50–59; Marcinek, Myczkowski, Siwek 2021, s. 106–120] oraz opis szans i wyzwań wynikających z jej wdrażania [Bielawska-Palczyńska et al. 2022]. Istnieją także publikacje opisujące procesy przekształceń i działania ochronne w poszczególnych parkach kulturowych w Polsce, ale ich pełne zestawienie wykracza poza ramy niniejszej publikacji. Istotne są również poglądy prawne [Fogel 2021, s. 120–134; Tomczak 2019, s. 39–56; Kudra-Ostrowska 2021; Zalasieńska, Zeidler 2015], które pozwalają zrozumieć zawiłości interpretacyjne i regulacyjne. Wartościowe są ponadto opracowania, które w syntetyczny sposób przedstawiają dane ilościowe i jakościowe: wykazy istniejących parków kulturowych w Polsce [Zestawienie 2022], zestawienia celów ich powołania i uchwał ustanawiających, a także praktyk funkcjonowania [Marcinek, Myczkowski, Siwek 2017]. Cennym źródłem wiedzy o stanie krajobrazu i jakości przestrzeni publicznej jest Raport Najwyższej Izby Kontroli zawierający ocenę realizacji założeń i celów przyjętych w uchwałach powołujących parki kulturowe opartą na szczegółowej analizie wybranych miast [Informacja o wynikach kontroli 2017, s. 4]. Najbardziej aktualne dane znaleźć można w „Raporcie GUS z badania dotyczącego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w samorządzie gminnym w 2023 roku”, opublikowanym w lutym 2025 r., w zakładce: „Inne narzędzia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w samorządzie gminnym” [Część I 2023]. Ważne dla rozpowszechniania informacji dotyczących parków kulturowych są również publikacje i działania Narodowego Instytutu Dziedzictwa [Tag: park kulturowy 2024].

Wyniki badań w latach 2003–2024

Podział badań parków kulturowych podzielono na następujące zagadnienia:

- 1) celowość ochrony obszarowej,
- 2) czas i geneza powstania form ochrony,
- 3) typ krajobrazu, w tym rodzaj struktur przestrzennych,
- 4) czas powstania, lokalizacja, wielkość i powierzchnia,
- 5) stopień przekształcenia antropogenicznego i stopień zurbanizowania obszarów.

Badania rozszerzono o przegląd dokumentów formalnoprawnych oraz instrumentów wykonawczych wykorzystywanych do prowadzenia poprawnej polityki ochronnej i planistycznej na obszarach parków kulturowych. Wnioski z badań pozwalają sformułować ocenę prowadzonych działań samorządowych.

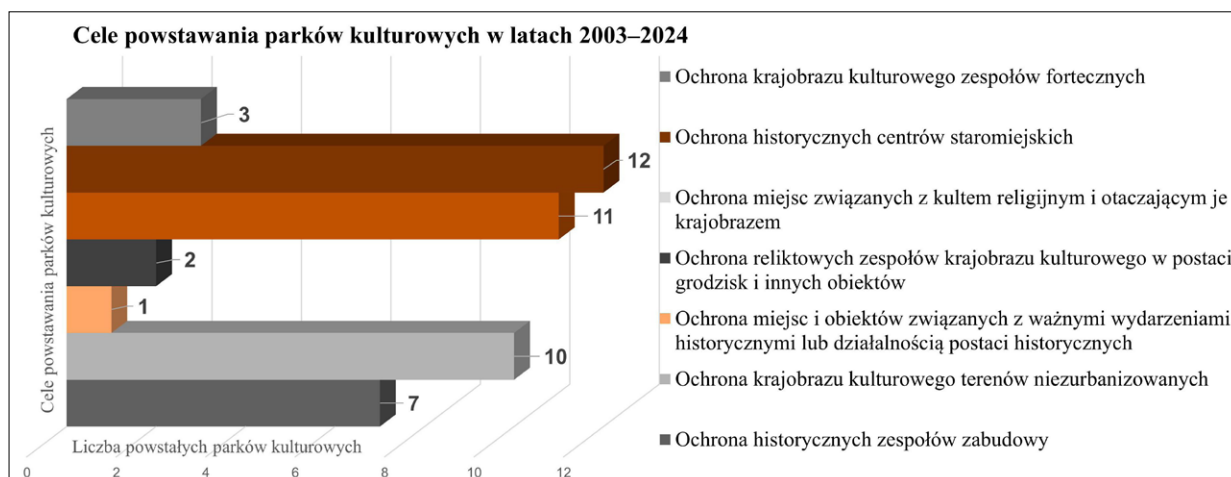
ees of the Institute of Landscape Architecture at the Cracow University of Technology [*Zasady tworzenia parku* 2005; Myczkowski, Forczek-Brataniec, Wielgus 2013, pp. 38–60], adapted the tool developed by Janusz Bogdanowski [Bogdanowski 1994] concerning the method of architectural-landscape units and interiors to the needs of creating and managing cultural parks. The literature includes descriptions of the genesis and an overview of the applicability of protection in the form of cultural parks [Siwek 2020, pp. 26–41], an assessment of the effectiveness of the development of protection plans [Żołnierczuk 2019, pp. 50–59; Marcinek, Myczkowski, Siwek 2021, pp. 106–120], and a description of the opportunities and challenges arising from its implementation [Bielawska-Palczyńska et al. 2022]. There are also publications that describe the modification processes and preservation measures in each of Poland’s cultural parks, but their complete juxtaposition is beyond the scope of this publication. Legal views [Fogel 2021, pp. 120–134; Tomczak 2019, pp. 39–56; Kudra-Ostrowska 2021; Zalasieńska, Zeidler 2015] are also key to understand the interpretive and regulatory complexities. In addition, studies that synthesize quantitative and qualitative data are valuable: lists of existing cultural parks in Poland [Zestawienie 2022], summaries of the goals of their establishment and the resolutions that did so, as well as their operating practices [Marcinek, Myczkowski, Siwek 2017]. Another valuable source of knowledge about the state of the landscape and the quality of public space is the Report of the Supreme Audit Office, which assessed the implementation of the assumptions and objectives adopted in cultural park establishment resolutions, based on a detailed analysis of selected cities [Informacja o wynikach kontroli 2017, p. 4]. The most up-to-date data can be found in Statistics Poland’s report on monument conservation and preservation in municipal governments for 2023, published in February 2025, under the tab “Other monument conservation and preservation tools in the municipal government” [Część I 2023]. The publications and activities of the National Institute of Cultural Heritage [Tag: park kulturowy 2024] are likewise crucial for disseminating information about cultural parks.

Results for the years 2003–2024

This study on cultural parks was divided into the following topics:

- 1) the purposefulness of area-based conservation,
- 2) the time and origins of establishing conservation forms,
- 3) the type of landscape, including the type of spatial structures,
- 4) construction time, location, size and area,
- 5) the degree of anthropogenic modification and the degree of the areas’ urbanization.

The research was expanded to include a review of formal and legal documents and executive instruments

Ryc. 1. Cele przyjmowane przez samorządy gminne na etapie ustanawiania ochrony obszarowej w postaci parku kulturowego; opracowanie własne

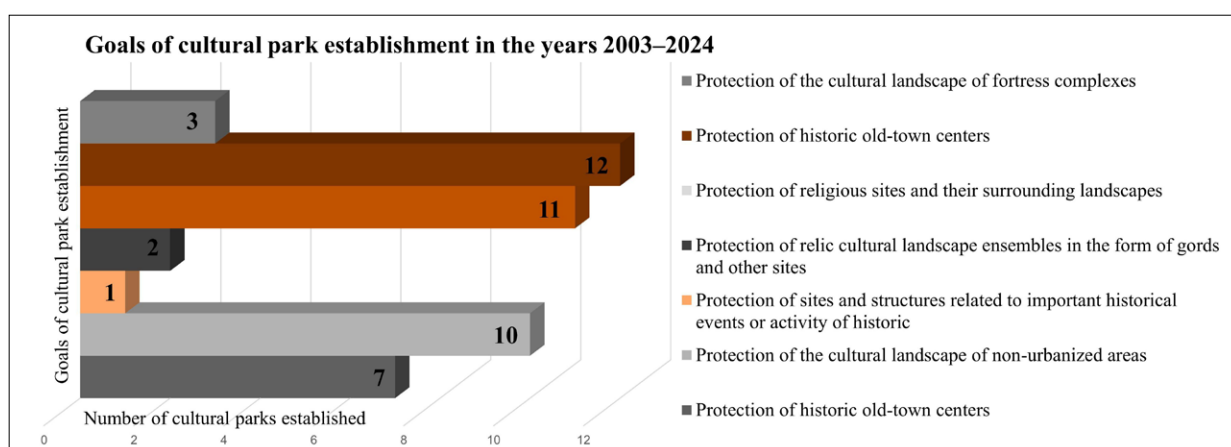

Fig. 1. Objectives adopted by municipal governments at the stage of establishing area-based conservation in the form of a cultural park; original work

1. Parki kulturowe tworzone są najczęściej w celu ochrony struktur staromiejskich oraz miejsc związanych z kultem religijnym wraz z otaczającym je krajobrazem, rzadziej obejmują tereny nieurbanizowane.

Parki kulturowe stanowią „przestrzeń ukształtowaną historycznie w wyniku działalności człowieka, która zawiera wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze” [Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.]. Głównym celem ich tworzenia jest ochrona krajobrazu kulturowego, który zachowuje wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Opiece podlega wyznaczony obszar, a nie tylko pojedyncze obiekty. Czasami celem ustanowienia parku, poza zachowaniem istniejącej struktury budowlanej lub wartości przyrodniczej, jest ochrona miejsc i obiektów związanych z wydarzeniami historycznymi lub działalnością wybitnych postaci (Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, woj. mazowieckie) lub ochrona reliktowych zespołów krajobrazu kulturowego w postaci grodzisk i innych stanowisk archeologicznych (Park Kulturowy Stary Radom, woj. mazowieckie; Park Kul-

used to conduct correct conservation and planning policies for cultural parks. The study’s conclusions enabled an assessment of local government activity.

1. Cultural parks are most often created to protect old-town structures and places of religious worship along with their surrounding landscapes, and cover non-urbanized areas less often

A cultural park is “a space historically formed by human activity, which contains products of civilization and natural elements” [Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.]. The main purpose of their establishment is to protect a cultural landscape that retains areas that stand out in landscape terms and features immovable monuments distinctive to local technical and settlement traditions. Heritage conservation is extended over the designated area, and not just over individual sites. Sometimes, the objective of a park’s establishment, apart from preserving pre-existing building substance or environmental value, is to preserve places and structures linked to historic events or the activity of prominent figures (The “Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” cultural park, Mazovian Voivodeship) or the preserva-

turowy Grodzisko w Wicinie, woj. lubuskie). Badania wykazały, że chronione zasoby krajobrazowe można podzielić na siedem typów (ryc. 1), obejmujących: historyczne centra staromiejskie (27%), miejsca związane z kultem religijnym (24%), tereny nieurbanizowane, otwarte (22%), miejskie zespoły zabudowy (15%), zespoły forteczne (6%), grodziska i inne reliktyowe krajobrazy o wartości archeologicznej (4%) oraz miejsca związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi lub ważną działalnością postaci historycznych (2%) [Parki kulturowe 2016].

2. Geneza krajobrazów kulturowych na terenach parków kulturowych jest zróżnicowana i sięga często odległych czasów, a forma zabudowy prezentuje różnorodne style architektoniczne.

Ochroną w formie parku kulturowego objęte są elementy powstałe w różnych okresach historycznych. Najstarsze struktury pochodzą sprzed naszej ery – są to tereny z grobowcami megalitycznymi, kopalniami, grodziskami i relikami dawnych osad. Najstarszą chronioną przestrzeń stanowi Park Kulturowy „Osada Łowców Fok” w Rzucewie (woj. pomorskie), gdzie w III–II tysiącleciu p.n.e. osiedlały się plemiona łowców fok. Obecnie na tym terenie funkcjonuje muzeum oraz szlaki edukacyjne z rekonstrukcjami obiektów z epoki kamienia. Krajobraz zabytkowy, w tym elementy dziedzictwa pochodzące z okresu od XXXV w. p.n.e. do IV w. n.e., występują również w Parku Kulturowym Grodzisko w Wicinie (woj. lubuskie) oraz w Parku Kulturowym „Stary Radom” (woj. mazowieckie). Najwięcej krajobrazów objętych ochroną w formie parków kulturowych powstało w średniowieczu (33%). Kolejne formy zagospodarowania pochodzą z okresu od XVI do XVIII w. (26%) oraz z XIX w. (30%). Badania potwierdzają, że parki krajobrazowe obejmują ochroną krajobrazy o różnej i czasowo odległej genezie powstania. Analizom poddano również rodzaj struktur oraz style architektoniczne, jednak ich różnorodność utrudnia jednoznaczną klasyfikację. Ochroną objęte są m.in. dwory, domy sukienników, parki miejskie, kamienice w centrach miast, grodziska, kurhany, kościoły, cmentarze, groble, młyny, zespoły fortyfikacji, stawy, a nawet tereny, na których toczyły się bitwy. Obiekty cechują rozmaite style architektoniczne – od gotyku i baroku po modernizm.

3. Przyrost parków kulturowych jest powolny, ale cykliczny. Najczęściej są one tworzone na terenie dużych i średnich miast. W ciągu ostatnich 20 lat co roku średnio trzy gminy wprowadzały tę samorządową formę ochrony.

Parki kulturowe są tworzone od 2002 r. Najwięcej powstało w 2009 r., znaczna liczba w latach 2006 i 2016, natomiast w 2021 r. nie utworzono żadnego, na co wpływ miała zapewne światowa pandemia. Co roku średnio jedna, dwie lub trzy gminy wprowadzają tę obszarową formę ochrony (ryc. 2). Warto zwrócić uwagę na rok 2009. Wtedy to liczba nowych parków kulturowych była wyższa niż mediana wszystkich lat. Być

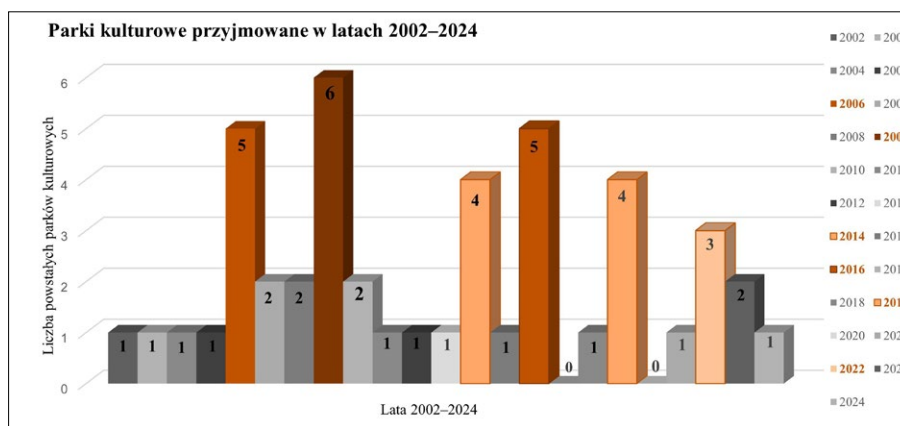
tion of relic cultural landscape ensembles in the form of gords or other archaeological sites (Stary Radom Cultural Park, Mazovian Voivodeship; Grodzisko w Wicinie Cultural Park, Lubusz Voivodeship). Research has shown that protected landscape resources can be divided into seven types (Fig. 1), including: historic old-town centers (27%); places associated with religious worship (24%); non-urbanized, open areas (22%); urban development complexes (15%); fortress complexes (6%); gords and other relic landscapes of archaeological value (4%); and places associated with major historic events or important activity of historical figures (2%) [Parki kulturowe 2016].

2. The origins of cultural landscapes covered by cultural parks are varied and often date back to distant times, and development forms present a diverse range of architectural styles

Conservation in the form of a cultural park covers elements created in different historical periods. The oldest structures date back to before the Common Era—these are sites with megalithic tombs, mines, forts and the remains of historical settlements. The oldest conservation area is the “Osada Łowców Fok” Cultural Park in Rzucewo (Pomeranian Voivodeship), where seal hunter tribes settled in the third and second millennia BCE. Currently, the area features a museum and educational trails with reconstructions of Stone Age structures. Historic landscapes, including heritage elements dating from the thirty-fifth century BC to the fourth century AD, are also found in the Grodzisko w Wicinie Cultural Park (Lubusz Voivodeship) and the “Stary Radom” Cultural Park (Masovian Voivodeship). Of the landscapes placed under conservation via a cultural park, the largest group (33%) is dated to the Middle Ages. The second- and third-most numerous development forms date to the period between the sixteenth and eighteenth centuries (26%), and the nineteenth century (30%). The research confirms that landscape parks preserve landscapes with varied and temporally distant origins. The type of structures and architectural styles were also analyzed, but their diversity makes clear classification difficult. Conservation covers mansions, clothiers’ houses, city parks, townhouses and tenements in city centers, gords, barrows, churches, cemeteries, dikes, mills, fortification complexes, ponds and even areas where battles were fought. The buildings feature a variety of architectural styles—from Gothic and Baroque to Modernism.

3. The growth of cultural parks is slow but cyclical. They are most often established in large and medium-sized cities. Over the past twenty years, an average of three municipalities have introduced this local-government conservation form every year.

Cultural parks have been established since 2002, with the largest number established in 2009, a significant number in 2006 and 2016, while none were established

Ryc. 2. Czas wprowadzania ochrony w formie parku kulturowego z podziałem na lata; opracowanie własne

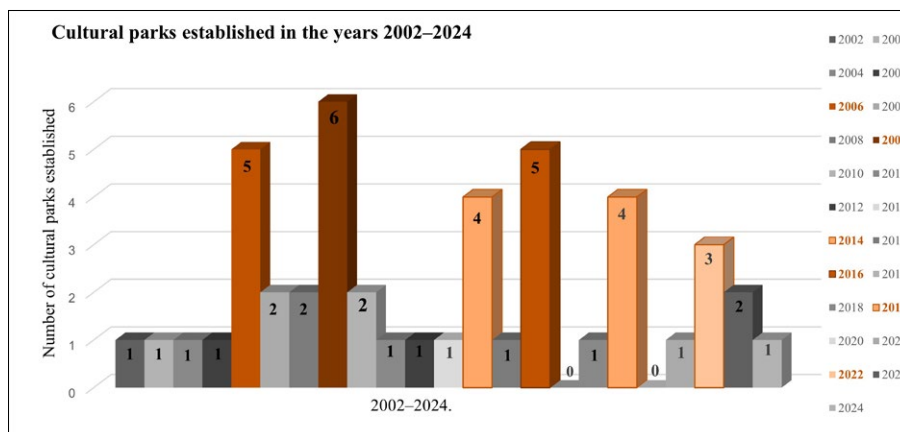

Fig. 2. Cultural park establishment by year; original work

może świadczyć o tym, że gminy, po sześciu latach obowiązywania prawnych podstaw, przestały się obawiać ograniczeń wynikających z tej formy ochrony krajobrazu albo po prostu wykorzystały czas od 2003 r. na przygotowanie formalno-prawnych uzasadnień udowadniających wartość chronionej przestrzeni.

Parki kulturowe są zlokalizowane w 14 z 16 województw. Większe natężenie tej formy ochrony występuje na południu kraju. Najwięcej znajduje się w województwie dolnośląskim i małopolskim, natomiast w województwie zachodniopomorskim i lubelskim nie ma żadnego (ryc. 5). Takie rozmieszczenie lokalizacji parków kulturowych trudno jednoznacznie wyjaśnić, ponieważ na obszarach wymienionych województw występują inne formy krajowej ochrony obszarowej w postaci pomników historii, które ustanawia się w szczególności na obszarach wcześniej chronionych lokalnie w formie parków kulturowych lub przez obszarowy rejestr zabytków.

Parki kulturowe wprowadzane są głównie na terenach miejskich, przy czym znaczna ich część jest zlokalizowana na terenie miast dużych (powyżej 100 tys. mieszkańców) oraz w miastach średnich i małych (57%) (ryc. 3). Nieco rzadziej występują one na terenach wiejskich (41%). Wyjątek stanowią samorządy, dla których granice administracyjne pomiędzy miastem a gminą nie są przeszkodą do ustanawiania obszarowej formy ochrony (2%).

in 2021, probably due to the global pandemic. On average, one, two, or three municipalities introduce this area-based conservation form each year (Fig. 2). The year 2009 is worth noting. It saw the highest number of new cultural parks compared to the median for the entire period. Perhaps this indicates that municipalities, after six years of the legal basis being in force, lost their fear of the constraints brought by this landscape conservation form and simply used the period after 2003 to prepare formal and legal justifications that proved the value of the spaces placed under conservation.

Cultural parks are located in 14 of the 16 voivodeships. A greater density of this conservation form is present in the south of the country. The largest number is in the Lower Silesian and Lesser Poland voivodeships, while there are none in the West Pomeranian and Lublin voivodeships (Fig. 5). This cultural park location distribution is difficult to clearly explain, as the territories of these voivodeships feature other forms of area-based conservation such as monuments to history, which are specifically established in areas previously protected locally as cultural parks or via an area-based entry in the register of monuments.

Cultural parks are mainly introduced in urban areas, with a significant proportion located in large cities (with populations over 100,000) and in medium-sized and small cities (57%) (Fig. 3). They are slightly less

Ryc. 3. Lokalizacja parków kulturowych z podziałem na wielkość jednostki samorządowej oraz z uwzględnieniem morfologii struktury urbanistycznej; opracowanie własne

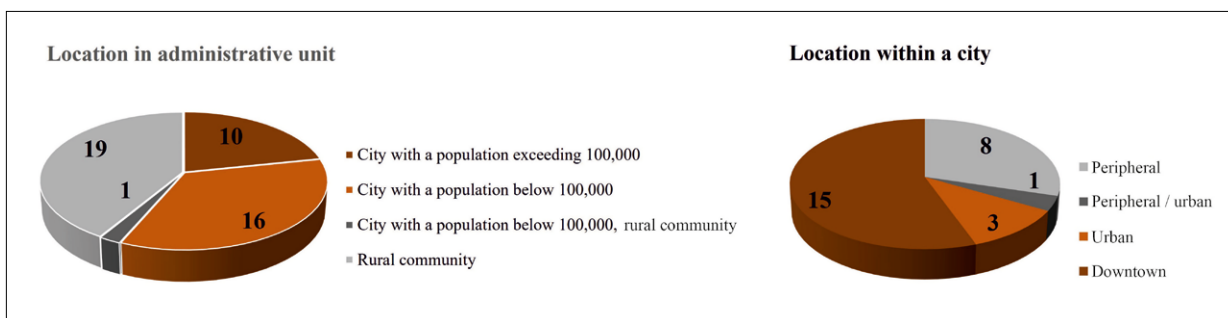

Fig. 3. Location of cultural parks as divided by size of local government unit, accounting for urban structure morphology; original work

4. W Polsce najczęściej powstają parki kulturowe o powierzchni nieprzekraczającej 50 ha.

Parki o powierzchni większej, powyżej 50 ha oraz wielkopowierzchniowe przekraczające 1000 ha, koncentrują się na północy kraju.

Wielkość parków kulturowych w Polsce jest bardzo zróżnicowana (ryc. 4). Dominują parki o powierzchni mieszczącej się w przedziale od 1 do 50 ha. Najmniejszy park kulturowy zajmuje 0,23 ha (Kościół pw. św. Oswalda w Płonkowie, woj. kujawsko-pomorskie), natomiast największy obejmuje 3202,4 ha (Rudzki Park Kulturowy, woj. świętokrzyskie). Omawiana forma ochrony obszarowej jest nakładana na dowolną powierzchnię terenu posiadającego wartości kulturowe, choć rzadko jest przyjmowana na małych terenach poniżej 1 ha (3,4%) oraz na obszarach powyżej 1000 ha (8,7%).

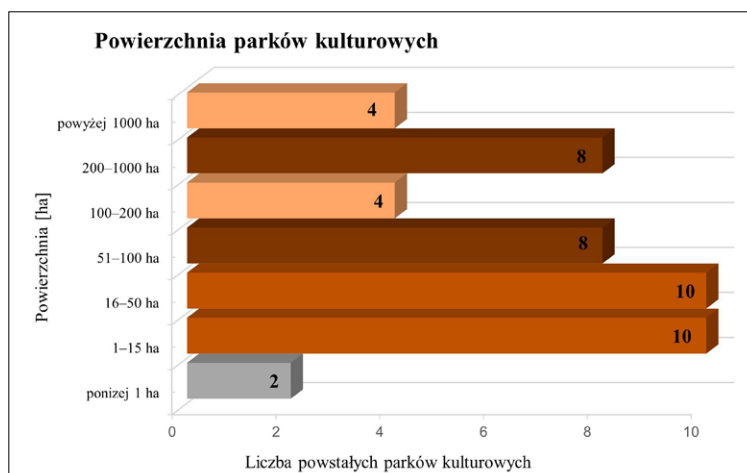
Powierzchnia parku najczęściej zależy od rodzaju przekształceń antropogenicznych. Wskaźnikiem służącym do określenia stopnia zurbanizowania jest procent zabudowy terenu (wartości 0–4,99% uznaje się za teren otwarty, 5,0–14,99% – za teren częściowo zurbanizowany, a powyżej 15% – za teren zurbanizowany). Badania wykazały, że najwięcej parków średniopowierzchniowych (powyżej 50 ha) i wielkopowierzchniowych (powyżej 200 ha) znajduje się na terenach niezurbanizowanych, a ich lokalizacja koncentruje się głównie na północy Polski (57%). Warto zauważyć, że w pasie centralnym dominują parki położone na terenach częściowo zurbanizowanych, natomiast na południu parki kulturowe zlokalizowane są częściej na obszarach miejskich o znacznym stopniu zabudowy (ryc. 5).

common in rural areas(41%). The exceptions are local governments, for which the administrative boundaries between a city and a municipality are not an obstacle to establishing an area-based conservation form (2%).

4. Polish cultural parks typically do not exceed 50 ha. Parks with larger areas, over 50 ha, and large-scale parks that exceed 1,000 ha, are concentrated in the north of the country.

The size of cultural parks in Poland varies greatly (Fig. 4). Parks with areas ranging from 1 to 50 ha predominate. The smallest cultural park covers 0.23 hectares (St. Oswald's Church in Płonkovo, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship), while the largest covers 3202.4 ha (Rudzki Park Kulturowy, Holy Cross Voivodeship). This form of area-based protection is imposed on any area of land with cultural values, although it is rarely established on small areas of less than 1 ha (3.4%) and on areas of more than 1,000 ha (8.7%).

A cultural park's area typically depends on the type of anthropogenic alterations. The indicator used to determine urbanization level is the percentage of the site covered in building footprint (values of 0–4.99% are considered open land, 5.0–14.99% as partially urbanized land, and above 15% as urbanized land). The study found that the largest number of medium-sized parks (over 50 ha) and large-sized parks (over 200 ha) were located in non-urbanized areas, with the largest concentration in northern Poland (57%). It is worth noting that the central strip was dominated by parks located in semi-urbanized areas, while in the south, cultural parks were more often located in urban areas with significant development (Fig. 5).

Ryc. 4. Powierzchnie zasięgu obszarowego parków kulturowych; opracowanie własne

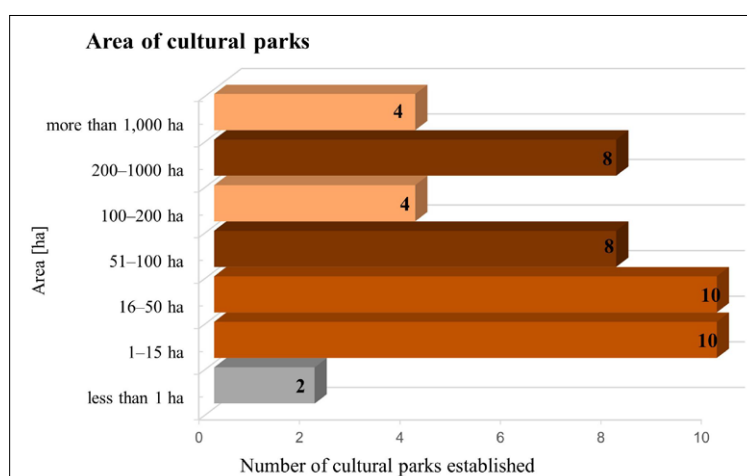
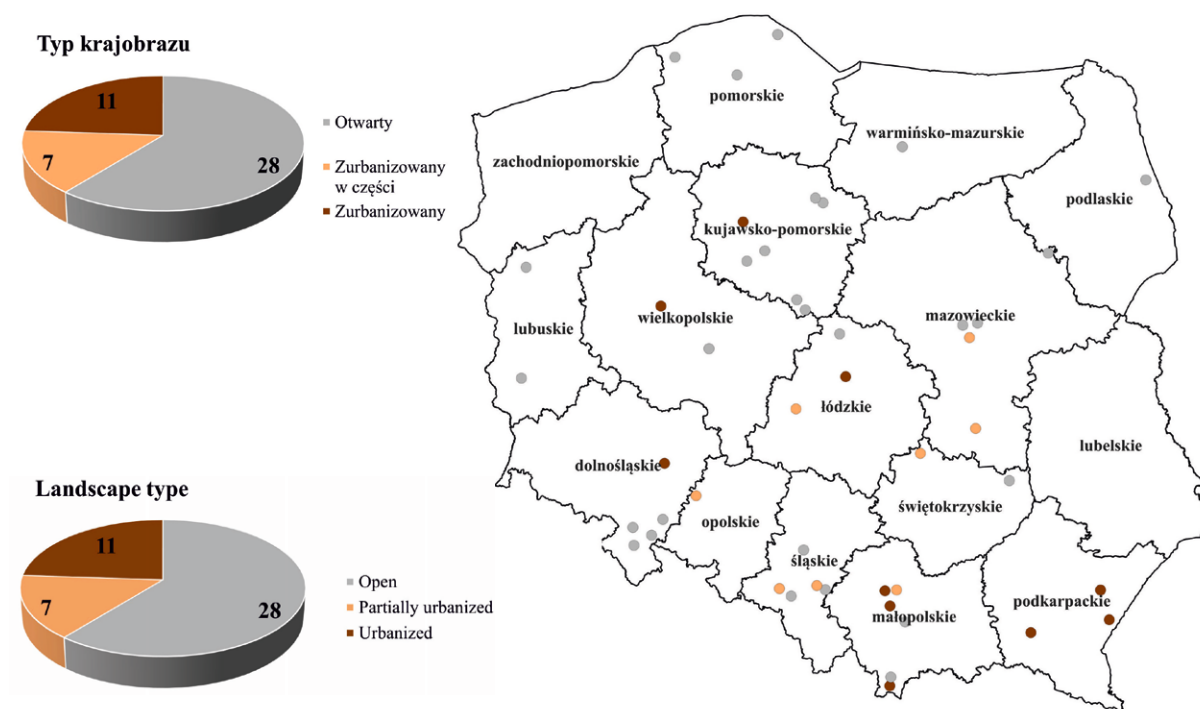
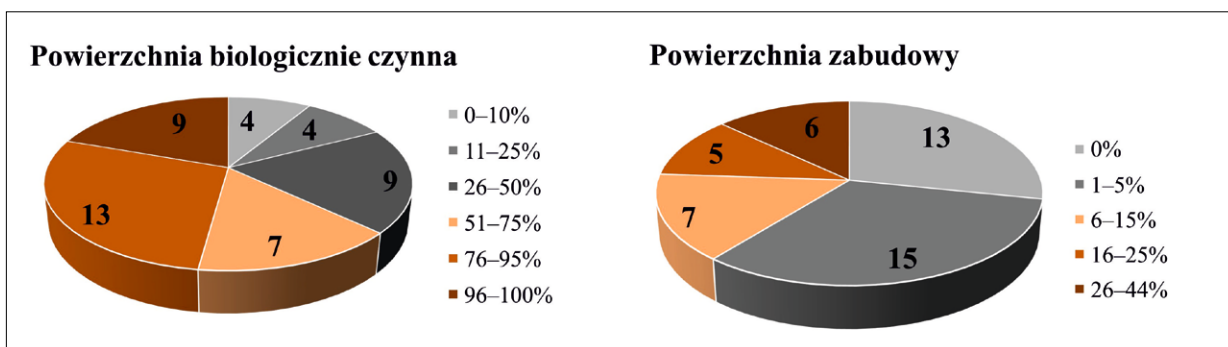

Fig. 4. Cultural park area; original work

Ryc. 5. Typ i miejsce występowania krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem stopnia zurbanizowania oraz lokalizacji; opracowanie własne
Fig. 5. Type and location of the cultural landscape, considering urbanization levels and location; original work

Ryc. 6. Ilość powierzchni biologicznie czynnej oraz powierzchni zabudowy na terenach parków kulturowych; opracowanie własne

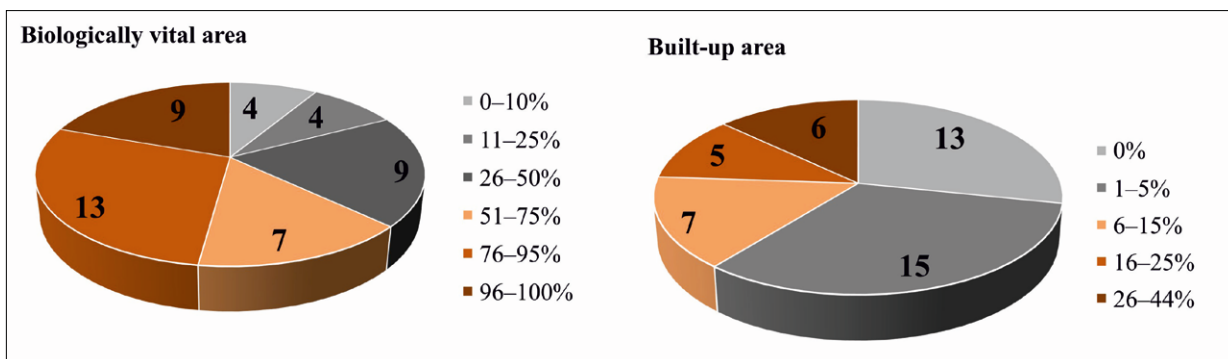

Fig. 6. The amount of biologically vital area and built-up area in cultural parks; original work

5. Stopień zurbanizowania struktury chronionej jest zróżnicowany. W granicach administracyjnych miast parki lokalizowane są najczęściej w strefach śródmiejskich, natomiast rzadziej na terenach peryferyjnych.

Z formą ochrony i typem krajobrazu wiąże się stopień zurbanizowania, choć występują wyjątki. Znaczna część analizowanych terenów (63%) ma powierzchnię biologicznie czynną zajmującą więcej niż 50% pokrycia terenu (ryc. 6), natomiast najmniejszą powierzchnią biologicznie czynną, wynoszącą do 10% powierzchni, charakteryzuje się jedynie kilka obszarów. W badaniach założono też, że najmniejsze wartości omawianego wskaźnika są w centrach wysoko zurbanizowanych miast. Wyniki to potwierdzają, choć odnotowano precedensy: dwa tereny o najniższej powierzchni biologicznie czynnej to jednocześnie dwa najmniejsze parki kulturowe poza obszarami śródmiejskimi (Kościół pw. św. Oswalda w Płonkowie, woj. kujawsko-pomorskie, oraz Park Kulturowy – Cmentarz Żydowski w Żorach, woj. śląskie).

Drugi badany wskaźnik urbanistyczny to powierzchnia zabudowy. Kilka parków kulturowych (w Zgierzu, Zakopanem, Krakowie, Przemyśle i Poznaniu) wykazuje wartość wskaźnika powyżej 25% (ryc. 6). Łatwo stwierdzić, że najwyższy wskaźnik obserwuje się w miastach co najmniej średniej wielkości. Najmniejszym zurbanizowanym parkiem kulturowym jest Miasto Tkaczy w Zgierzu (woj. łódzkie), o powierzchni 8,5 ha, natomiast największym – Park Kulturowy Stare Miasto we Wrocławiu, o powierzchni ok. 220 ha. Wskaźniki powierzchni biologicznie czynnej i powierzchni zabudowy

5. The degree of urbanization of the protected structure varied. Within administrative city limits, parks were typically sited in downtown areas, and less frequently in peripheral areas.

The degree of urbanization is related to the form of protection and type of landscape, although there were exceptions. A significant portion of the analyzed sites (63%) had a biologically vital area ratio exceeding 50% of their land cover (Fig. 6), while the smallest biologically vital area, up to 10%, was observed in only a few instances. This study hypothesized that the smallest values of this parameter would be in the downtown areas of highly urbanized cities. The results confirmed this, although precedents have been noted: the two areas with the lowest biologically vital area ratios were also the two smallest cultural parks outside downtown areas (St. Oswald's Church in Płonkowie, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship, and Park Kulturowy – Cmentarz Żydowski w Żorach, Silesian Voivodeship).

The second urban indicator studied was the built-up area ratio. Several cultural parks (in Zgierz, Zakopane, Cracow, Przemyśl and Poznań) were found to feature values of this ratio above 25% (Fig. 6). It is easy to see that the highest ratio was observed in cities of at least medium size. The smallest urbanized cultural park is Miasto Tkaczy in Zgierz (Łódź Voivodeship), with an area of 8.5 ha, while the largest is Park Kulturowy Stare Miasto in Wrocław, with an area of about 220 ha. Biologically vital area and built-up area ratios are urban-planning instruments that allow us to deliberately

Ryc. 7. Przykłady form ochrony krajobrazów zurbanizowanych: a) Park Kulturowy „Nowa Huta” w Krakowie, b) Park Kulturowy „Stare Miasto” w Poznaniu, c) Park Kulturowy „Historyczne Centrum Warszawy” (fragment), d) Park kulturowy „Stare Miasto” w Bydgoszczy; źródło: Google Earth (dostęp: 20.05.2025)

Fig. 7. Examples of urbanized landscape conservation forms: a) “Nowa Huta” Cultural Park in Cracow, b) “Stare Miasto” Cultural Park in Poznań, c) “Historyczne Centrum Warszawy” Cultural Park (fragment), d) “Stare Miasto” Cultural Park in Bydgoszcz; source: Google Earth (accessed: 20.05.2025)

to instrumenty urbanistyczne, które pozwalają świadomie regulować politykę przestrzenną i kształtować intensywność zabudowy w dokumentach planistycznych na terenach objętych ochroną.

Formą parku objęte są różne typy krajobrazów miejskich. Dane wskazują, że w granicach administracyjnych miast parki kulturowe lokalizowane są najczęściej w strefach śródmiejskich, natomiast rzadziej na terenach zlokalizowanych peryferyjnie (ryc. 3). Ochroną obejmowane są najczęściej historyczne centra (56%) (ryc. 7b–d), następnie tereny przyrodnicze na obrzeżach miast (30%) (ryc. 8a–d) i dopiero w ostatniej kolejności zespoły ogólnomiejskie (ryc. 7a). (11%). Są także parki, które ze względu na rozległy zasięg terytorialny obejmują więcej niż jedną strefę krajobrazową, np. Park Kulturowy Kotliny Zakopiańskiej (woj. małopolskie), który cechują różne typy krajobrazu.

6. Większość samorządów prowadzi politykę przestrzenną na obszarach parków kulturowych w oparciu o obowiązujące prawo miejscowe, co definiuje i ułatwia procesy inwestycyjno-budowlane.

Samorządy lokalne dysponują różnymi instrumentami ochrony na terenach parków kulturowych, część z nich ma formę prawa miejscowego, inne funkcjonują jako akty polityki wewnętrznej lub regulaminy. Zasady zagospodarowania terenu oraz wskaźniki i parametry zabudowy ustala się w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Po podjęciu przez radę gminy uchwały o utworzeniu parku kulturowego w terminie

regulate spatial policy and plan development density in planning documents in areas under conservation.

The parks cover different types of urban landscapes. The data shows that within administrative city limits, cultural parks are most often located in downtown zones, and less often in peripherally located areas (Fig. 3). Historic centers were those most often under conservation (56%) (Fig. 7b–d), followed by natural areas on the outskirts of cities (30%) (Fig. 8a–d) and city-wide complexes were the least frequent (Fig. 7a) (11%). There are also parks that, due to their extensive territorial coverage, include more than one landscape zone, such as Park Kulturowy Kotliny Zakopiańskiej (Lesser Poland Voivodeship), which is characterized by different landscape types.

6. Most local governments carried out spatial policy in cultural parks on the basis of applicable local law, which defines and facilitates development and construction.

Local governments have various instruments for ensuring conservation in cultural parks, some of which are local laws, while others function as internal policy acts or regulations. Land use regulations, development ratios, and parameters are defined in local spatial development plans. After a municipal council adopts a resolution to establish a cultural park, preparation of the local spatial development plan must commence within up to three months, and the end date for this preparation is not legally defined, often resulting in prolonged planning procedures. Local spatial devel-

Ryc. 8. Przykłady form ochrony krajobrazów nieurbanizowanych lub zurbanizowanych fragmentarycznie: a) Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Andrzejewie, b) Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, c) Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów”, d) Mickiewiczowski Park Kulturowy; źródło: Google Earth (dostęp: 20.05.2025)

Fig. 8. Examples of non-urbanized or partially urbanized landscape conservation forms: a) Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego in Andrzejewo, b) “Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” Cultural Park, c) “Dolina Trzech Młynów” Cultural Park, d) Mickiewiczowski Park Kulturowy; source: Google Earth (accessed: 20.05.2025)

do trzech miesięcy należy przystąpić do sporządzenia planu miejscowego, przy czym termin zakończenia tych prac nie jest prawnie unormowany, co często skutkuje długimi procedurami planistycznymi. W miejscowym planie obligatoryjnie umieszcza się nakazy, zakazy i dopuszczenia wynikające z planu ochrony parku kulturowego. Ustalenia tego aktu określają zasady zabudowy i zagospodarowania terenu oraz formy korzystania z zabytków nieruchomych. Mimo że uchwalenie planu miejscowego dla obszaru parku kulturowego jest obligatoryjne [Ustawa z dnia 27 marca 2003 r.], nie wszystkie samorządy go posiadają [Świdrak 2015, s. 343–356]. Prawo miejscowe obowiązuje na obszarze 36 parków kulturowych (78%), 6 nie posiada planu (13%), natomiast 4 samorządy (9%) są w trakcie procedury uchwalania aktu planowania przestrzennego (ryc. 9).

7. Mniej niż połowa samorządów zarządza parkami kulturowymi w oparciu o plany ochrony, a tylko nieliczne mają formalnie przyjęte i obowiązujące regulaminy funkcjonowania.

W celu określenia zasad zarządzania parkiem kulturowym sporządza się obligatoryjnie plan ochrony. Ma on formę dokumentu zarządzania wewnętrznego i nie stanowi prawa lokalnego. W obowiązującym systemie prawnym nie ma formalnie określonej metodyki opracowywania planów ochrony dla parków kulturowych. Nie istnieją rozporządzenia ani normy ustalające zakres takiego dokumentu. Od 2005 r. funkcjonują wytyczne instruktażowe dla gmin, przyjęte i rekomendowane przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury [Myczkowski 2005],

opment plans obligatorily feature impositions, prohibitions and allowances that stem from a cultural park protection plan. The provisions of this act define development rules and forms of immovable monument use. Although the adoption of a local plan for a cultural park area is mandatory [Ustawa z dnia 27 marca 2003 r.], not all local governments have one [Świdrak 2015, pp. 343–356]. Local law was in effect in 36 cultural parks (78%), 6 did not have a plan (13%), while 4 local governments (9%) were in the process of enacting a spatial planning act (Fig.9).

7. Less than half of local governments managed cultural parks based on protection plans, and only a handful had formally adopted and effective operating regulations.

In order to determine the rules for the management of a cultural park, a protection plan is compulsorily drawn up. It takes the form of an internal management document and does not constitute local law. In the current legal system, there is no formally defined methodology for developing protection plans for cultural parks. There are no regulations or standards that define the scope of such a document. Since 2005, instructional guidance notes for municipalities have been in place, adopted and recommended by the Council for the Protection of Monuments under the Minister of Culture [Myczkowski 2005], which provides guidance on the drafting of protection plans, their implementation, and the principles of park area management. To this day, they are a set of rules used in

Ryc. 9. Pokrycie powierzchni parków kulturowych dokumentami planistyczno-ochronnymi; opracowanie własne

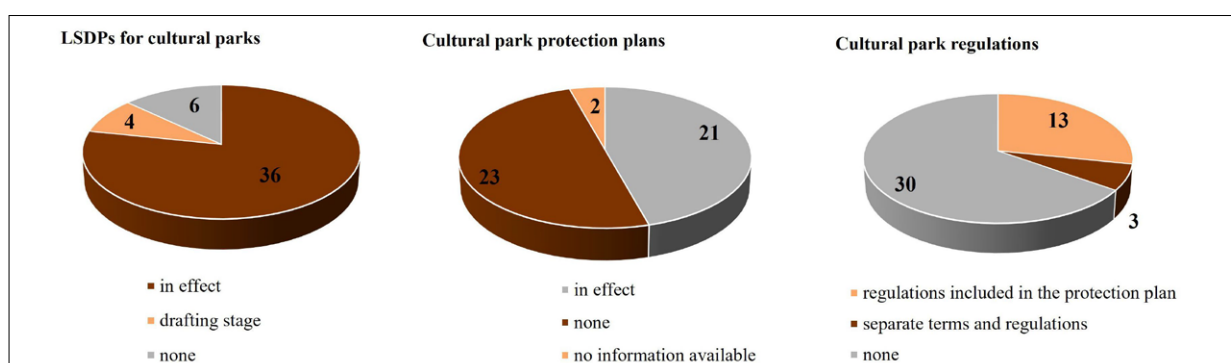

Fig. 9. Planning and conservation document coverage of cultural parks; original work

zawierające wskazówki dotyczące sporządzania planów ochrony, ich wdrażania oraz zasad zarządzania obszarem parku. Do dzisiaj stanowią one zbiór reguł wykorzystywanych w procesie diagnozowania stanu zasobu, prognozowania zmian oraz wyznaczania kierunków przemian. Plan może regulować sposób użytkowania terenu, np. przez określenie zasad eksploatacji parków, zagospodarowania terenów zielonych czy prowadzenia działalności gospodarczej, a także określać zasady ochrony zabytków, w tym wskazywać sposoby ich renowacji, użytkowania i zabezpieczenia, oraz regulować politykę reklamową i wprowadzać zasady organizacji ruchu. Obecnie plan ochrony ma mniej niż połowa funkcjonujących parków (46%), trzynastie jest w trakcie jego opracowywania (28%), a dwa samorządy w ogóle go nie posiadają (ryc. 9b). Konsekwencją braku takiego dokumentu, w tym ustalonego w nim celu ochrony i zakresu działań, może być sądowe stwierdzenie nieważności przyjętej formy ochrony obszarowej¹ [Wyrok NSA, II OSK 3243/20 z dnia 26 września 2023 r.]. Warto też w tym miejscu zwrócić uwagę na aktualność sporządzonych dokumentów, ponieważ niektóre funkcjonują od blisko 20 lat.

Dodatkowo lub alternatywnie zamiast planu ochrony samorządy przyjmują zasady funkcjonowania parku kulturowego w formie regulaminu. Jest to akt działań wewnętrznych, który nie ma formalnie zunifikowanego zakresu, a jego treść jest często zależna od formy krajobrazu chronionego. Dokument ten służy praktycznej realizacji celów ochrony, w szczególności wspomaga za-

the process of diagnosing a resource's state, forecasting changes, and determining directions for change. A plan can regulate land use, such as by specifying rules for the operation of parks, the development of green spaces, or the conduct of business, as well as specify rules for the protection of historical monuments, including indicating ways to restore, use, and protect them, and regulate advertising policy and introduce rules for traffic organization. As of the time of this study, less than half of parks that were in operation had a protection plan (46%), 13 were in the process of developing one (28%), and 2 local governments did not have one at all (Fig. 9b). The consequence of the absence of such a document, including the purpose of protection and the scope of action established therein, may come in the form of a court-ordered invalidation of the area-based protection form in question¹ [Wyrok NSA, II OSK 3243/20 z dnia 26 września 2023 r.]. It is also worth noting at this point the validity of the documents produced, as some have been in operation for nearly twenty years.

Additionally or alternatively, instead of a protection plan, local governments adopt rules for the operation of a cultural park in the form of regulations. This is an internal procedure document which does not have a formally unified scope, and its content often depends on the form of landscape under conservation. This document serves the practical implementation of the goals of conservation, in particular, it supports the

rzządzanie procesami zachodzącymi na obszarze parku. Badania wykazały, że gminy mają bardzo różne podejście do jego zakresu i stopnia szczegółowości (ryc. 9). Część jednostek przyjęła regulamin w dokumencie planu ochrony parku (28%), w innych regulamin stanowi odrębny akt zarządzania wewnętrznego (7%). W większości gmin taki dokument nie został jednak opracowany (65%). Brakuje również publicznie dostępnych monitoringów, które by umożliwiały ocenę efektywności działania samorządów lokalnych oraz pozwalały prowadzić ewaluację na terenach parków kulturowych.

Wnioski z badań. Ocena działań samorządów lokalnych

Jednym z celów ustawy z 2003 r. było „wprowadzenie rozszerzenia form ochrony obszarowych dóbr kultury” [Uzasadnienie z dnia 7 maja 2002 r., s. 45]. Po 20 latach można ocenić, że założenie to zostało zrealizowane, przyjęta forma ochrony funkcjonuje w Polsce, a gminy tworzą kolejne parki kulturowe. Stały trend wzrostowy liczby nowych parków kulturowych jest czymś dobrym, ale progres ich tworzenia w odniesieniu do potrzeb ochrony krajobrazu w Polsce jest zbyt wolny. Szczególnie, gdy zestawia się potrzeby ich zachowania z presją inwestycyjną w centrach miast i niekontrolowanym rozwojem suburbanizacji w krajobrazach otwartych. Mediana powstawania parków w ciągu 20 lat potwierdza fakt cyklicznego, lecz powolnego rozwoju przestrzennego tej formy ochrony krajobrazu. Potrzeby ochrony obszarowej są dużo większe.

Badania potwierdzają tezę, że forma ochrony w postaci parku kulturowego jest wykorzystywana w różnych typach krajobrazu antropogenicznego. Gminy wprowadzają parki zarówno na obszarach niewielkich struktur miejskich, jak i na rozległych przestrzeniach otwartych, co świadczy o różnorodności skali i mnogości typów chronionego krajobrazu. Najczęściej obejmują one obszary o powierzchni do 50 ha, co zapewne optymalizuje możliwości zarządzania ich zasobami. Samorządy wykorzystują tę formę ochrony do zachowania historycznych form przestrzennych zarówno w terenach otwartych, cennych przyrodniczo, jak i na obszarach miejskich, często o wysokiej intensywności zabudowy. Forma ta najczęściej ustanawiana jest w strukturach zurbanizowanych, w szczególności na terenach staromiejskich oraz w otoczeniu obiektów sakralnych lub zespołów fortecznych, nieco rzadziej na terenach niezabudowanych, gdzie ochronie podlega krajobraz otwarty. Sporadycznie ochronie poddawane są także tereny, gdzie celem jest zachowanie nie tylko krajobrazu, ale również tożsamości miejsca, np. dla upamiętnienia wydarzeń historycznych lub działalności wybitnych postaci. Są to jednak sytuacje precedensowe.

W działaniach samorządów dostrzegalna jest obawa przed ochroną obszarową krajobrazów wykraczającą poza granice administracyjne. Najczęściej parki przyjmowane są w granicach jednej jednostki administracyjnej, obejmującej tereny miejsko-wiejskie (wy-

management of processes that take place in the park area. It was found that municipalities had very different approaches to this documents' scope and level of detail (Fig. 9). Some bodies adopted regulations in their park's conservation plan document (28%), while in others the regulations were a separate internal management act (7%). In most municipalities, however, there was no such document at all (65%). There is also a lack of publicly available monitoring to assess the effectiveness of local governments and to conduct evaluation at cultural park sites.

Conclusions from the study: Evaluation of local government activity

One of the objectives of the 2003 ac was to “introduce an extension to the forms of area-based cultural heritage” [Uzasadnienie z dnia 7 maja 2002 r., p. 45]. From a perspective of twenty years, we can state that this objective has been achieved, and the form of protection it instated operates within Poland, and municipalities continue to create additional cultural parks. The steady upward trend in the number of new cultural parks is a good thing, but the progress of their creation in relation to the needs of landscape protection in Poland is too slow. This is especially evident when we compare the needs for their preservation with development pressure in city centers and uncontrolled suburbanization growth across open landscapes. The park formation median over the twenty years analyzed confirms the fact of a cyclical yet slow spatial development of this landscape conservation form. However, area-based conservation needs are much greater.

The findings support the statement that conservation as a cultural park is used in different types of anthropogenic landscapes. Municipalities introduce parks both within small urban structures and in extensive open spaces, which testifies to the diversity of scale and multitude of protected landscape types. Most often, they cover areas of up to 50 ha, which arguably optimizes the ability to manage their resources. Local governments use this conservation form to preserve historic spatial forms both in open, naturally valuable areas and in urban areas, often with a high development density. This form is most often established in urbanized structures, especially in old-town areas and in the surroundings of religious buildings or fortress complexes, somewhat less often in undeveloped areas, where the open landscape is protected. Occasionally, areas are also protected where the goal is to preserve not only the landscape, but also place-based identity, such as to commemorate historical events or the activities of prominent figures. However, these are precedents.

Local government actions display a fear of area-based landscape conservation that would go beyond administrative limits. Most often, parks are adopted within the limits of a single administrative body, and cover urban-rural areas (the exception being Mickiew-

jętek stanowi Mickiewiczowski Park Kulturowy, woj. wielkopolskie). Samorządy nie łączą decyzyjności i odpowiedzialności ponad podziałami administracyjnymi, które nadal pozostają barierą w nakładaniu ochrony obszarowej, mimo że nie są one fizycznie czytelne w krajobrazie kulturowym.

Brakuje również zasad, które pozwalałyby wyznaczać „strefę buforową” [Tomczak 2018, s. 115–121] i regulować prowadzenie polityki przestrzennej w bezpośrednim sąsiedztwie parków kulturowych. Badania wykazały, że samorządy wyznaczają ochronę obszarową najczęściej w oparciu o istniejące granice działek ewidencyjnych, często nie uwzględniając form morfologicznych zabudowy ani rzeczywistych granic krajobrazowych. Prowadzi to do konfliktów przestrzennych i dysonansów krajobrazowych oraz generuje napięcia społeczne (przykład w związku z lokalizacją nowej zabudowy na terenie Ostrowa Tumskiego w sąsiedztwie Parku Kulturowego „Stare Miasto” w Poznaniu). Samorządy gminne nie definiują ani nie prowadzą monitoringu zagrożeń przestrzennych i gospodarczych występujących na terenach chronionych oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Mimo to oddanie kompetencji ochrony obszarowej samorządom należy uznać za słuszne, ponieważ nic tak nie mobilizuje do działania jak decyzje podjęte przez organy za to działanie odpowiedzialne. Większość samorządów prowadzi politykę przestrzenną na obszarach parków kulturowych zgodnie z obowiązującym prawem miejscowym, co ułatwia inwestycyjne procesy budowlane. Jednocześnie mniej niż połowa samorządów zarządza parkami w oparciu o plany ochrony, a tylko niewielka część z nich ma formalnie funkcjonujące regulaminy działania. Może to wynikać zarówno z obawy samorządów przed nadmiernym regulowaniem zasad postępowania, jak i z braku regulacji prawnych w zakresie uwzględniania praw nabytych i rekompensat fiskalnych za nakładane ograniczenia. Na poziomie lokalnym nie ma instrumentów, które mogłyby równoważyć koszty i korzyści wynikające z działania parku kulturowego. Uzasadnienie do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. zakładało, że „kalkulacja zysków i strat jest zależna od skali przestrzennej parku, rygorów ustalonych dla jego terenu i sposobu zarządzania. Sprawdzone wzory w innych krajach przemawiają za takim zarządzaniem parkiem, które zrównoważyłoby wydatki i dochody, przy pełnej realizacji zadań ochrony zabytków i opieki nad zabytkami” [Uzasadnienie z dnia 14 czerwca 2002 r., s. 55]. Tymczasem w Polsce nie ma skutecznych narzędzi, które pozwoliłyby przyznawać rekompensaty finansowe właścicielom terenów chronionych za nałożone restrykcje ochronne, brak również instrumentów, które równoważyłyby relacje pomiędzy aspektami kulturowymi i społecznymi a ekonomicznymi. Ta równowaga to środek do ochrony krajobrazu kulturowego, gdzie występuje nadrzędność ochrony dobra wspólnego, ale z poszanowaniem zarówno zalet wynikających z tej ochrony, jak i ustalanych sankcji. Wymaga to ciągłego tworzenia nowych „zachęt ekonomicznych” dla właścicieli i zarządców chronionych terenów oraz me-

iczowski Park Kulturowy, Great Poland Voivodeship). Local governments do not combine decision-making and accountability across administrative divisions, which remain a barrier to imposing area-based conservation even though these divisions are not physically legible in the cultural landscape.

There is also a lack of rules to designate a “buffer zone” [Tomczak 2018, pp. 115–121] and regulate the conduct of spatial policy in the immediate vicinity of cultural parks. It was found that local governments demarcate area-based conservation mainly via pre-existing plot boundaries, often with little account for morphological development forms or actual landscape boundaries. This leads to spatial conflicts and landscape dissonances and generates social tensions (one case being the siting of new development on Ostrow Tumski within the vicinity of the “Stare Miasto” Cultural Park in Poznań). Municipal governments do not define or monitor the spatial and economic risks present in the areas under conservation and in their immediate vicinity.

Despite this, transferring area-based conservation competencies to local governments should be viewed as the correct course of action, as nothing is more mobilizing than decisions taken by bodies responsible for what the mobilization pertains to. Most local governments were found to conduct spatial policy within cultural parks in accordance with applicable local law, which facilitates real-estate development processes. At the same time, less than half of local governments managed parks based on conservation plans, and only a small number had formally functioning operating regulations. This may stem both from local governments’ fear of excessive overregulation and from an absence of legal regulations on accounting for acquired rights and fiscal compensation for the imposition of restrictions. At the local level, there are no instruments that can balance the costs and benefits of a cultural park. The explanatory memorandum to the Act of July 23, 2003, assumed that “the calculation of profits and losses depends on a park’s spatial scale, the rigors imposed for its territory and its management form. Proven models from other countries support park management that would balance expenditure and revenue, while fully implementing the tasks of monument protection and preservation” [Uzasadnienie z dnia 14 czerwca 2002 r., p. 55]. Meanwhile, Poland does not have effective tools that could grant financial compensation to the owners of heritage conservation areas for the protective restrictions imposed on them, and there are also no instruments that would balance relations between cultural and social aspects and economic ones. This balance is a means to protect the cultural landscape wherein the protection of the common good is held as superior, but also respects both the benefits of conservation and the sanctions imposed. This requires the continued creation of new “economic incentives” for owners and managers of pro-

chanizmów inicjowania i wspierania działań lokalnych ze strony państwa.

Badania wykazały ponadto, że samorządy nie prowadzą monitoringu funkcjonowania parków kulturowych, czego wynikiem jest brak optymalizacji działań gminnych. W Polsce nie funkcjonuje system, który obligowałby do prowadzenia cyklicznej oceny efektywności wdrażania planów ochrony, nie istnieje publicznie dostępny monitoring efektów, nie ma zasad weryfikacji osiąganych celów, a także brakuje podstaw formalnych oceny skuteczności i trwałości ustanawianej formy ochrony. Istnieją natomiast wypracowane metodyki postępowania [Myczkowski 2005; Marcinek, Myczkowski, Siwek 2017], które są implementowane do dokumentów gminnych i stanowią wciąż aktualną bazę wiedzy istotną w działaniach na terenach krajobrazów kulturowych.

W procesie uchwalania i wprowadzania parków kulturowych pojawiają się także bariery społeczne, m.in. obawy o możliwość wykorzystania prywatnej własności, lęk przed gentryfikacją oraz lęk przed zbyt inwazyjnymi zmianami budowlanymi, w tym konserwatorskimi. Przewyciężenie tych obaw wymaga organizowania szeroko zakrojonych i rzetelnych kampanii informacyjnych, kierowanych głównie do beneficjentów tworzonych parków, a także organizowania konsultacji społecznych oraz inwestowania w edukację i programy popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym. Właściwe promowanie wartości obszarów zabytkowych pozwala oswoić społeczną potrzebę ochrony i włączyć beneficjentów tej ochrony w proces współzarządzania krajobrazem.

Podsumowanie

Tworzenie parków kulturowych to wyłącznie fakultatywna kompetencja samorządów lokalnych, co oznacza dużą suwerenność w zakresie zarówno ich przyjmowania, jak i tworzenia zasad w ich zarządzaniu. Duża swoboda stanowi jednocześnie przeszkodę i ułatwienie. Zbyt sztywne ramy prawne i odpowiedzialność finansowa za wprowadzane formy ochrony mogą zniechęcać gminy do tworzenia parków kulturowych, ale z drugiej strony nadmierna elastyczność pozostawia wiele niedopowiedzeń, np. w kwestii mocy prawnej planu ochrony parku kulturowego, który nie jest aktem prawa miejscowego, czy braku systemowych zasad monitorowania i ewaluacji zmian. Mimo tych ograniczeń samorządy, które mają odwagę ustanowić ochronę obszarową oraz podjąć świadomą odpowiedzialność za jej wdrażanie, wymiennie na tym zyskują. Mogą prowadzić gospodarkę gminną kompleksowo i bardziej efektywnie zarządzać zasobem krajobrazowym. Z uwagi na obligatoryjność opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy mogą prowadzić bardziej świadomą politykę przestrzenną. Podniesienie atrakcyjności przestrzeni publicznych z biegiem czasu wpływa na ekonomiczny wzrost wartości przestrzeni, podwyższenie standardów życia i rozwój różnych form działalności gospodarczej, w tym usługowej i społecz-

nych, a także mechanizmy dla państwa do inicjowania i wspierania działań lokalnych.

It was also found that local governments did not monitor the operation of cultural parks, which resulted in a lack of optimization of municipal action. Poland does not have a system in place that would obligate cyclical evaluation of the effectiveness of the implementation of protection plans, there is no publicly available monitoring of outcomes, there are no rules for verifying objective achievement, and there is no formal basis for evaluating the effectiveness and sustainability of an established conservation form. On the other hand, premade methodologies for conduct do exist [Myczkowski 2005; Marcinek, Myczkowski, Siwek 2017], and are implemented in municipal documents and still constitute a still-relevant trove of knowledge for measures in cultural parks.

In the process of enacting and establishing cultural parks, there are also social barriers, including concerns about the potential use of private property, fears of gentrification, and of overly intrusive construction-related changes, including conservation. Overcoming these concerns requires organizing extensive and reliable information campaigns, aimed mainly at the parks' beneficiaries, as well as organizing public consultations and investing in education and programs to popularize knowledge about cultural heritage. The proper promotion of the value of historic areas makes it possible to tame the public need for protection and include the beneficiaries of this protection in the process of co-management of the landscape.

Conclusions

The establishment of cultural parks is a solely facultative competency of local governments, which translates into a high degree of sovereignty in their adoption and establishing principles of their management. This high degree of freedom is both an obstacle and a convenience. On the one hand, an overly rigid legal framework and financial responsibility for the conservation forms imposed may discourage municipalities from establishing cultural parks, but on the other, excessive flexibility leaves many uncertainties, such as the legal force of a cultural park protection plan, which is not local law, or the lack of systematic rules for monitoring and evaluating change. Despite these limitations, local governments that have the courage to establish area-based conservation and take conscious responsibility for its implementation benefit measurably. They can conduct municipal management comprehensively and manage the landscape resource more effectively. Due to the mandatory development of a local spatial development plan, municipalities can pursue a more informed spatial policy. Increasing the attractiveness of public spaces over time contributes to a rise in the economic value of space, the improvement of living standards and the development of various forms of economic activity, including service and social activity.

nej. Może to mieć wpływ na podniesienie prestiżu miejsca, zmianę postrzegania chronionej przestrzeni oraz wzrost zainteresowania inwestycyjnego, choć koszty rozwoju na terenach chronionych i cennych krajobrazowo są zawsze wyższe niż na terenach nieobjętych ochroną. Poprawia się estetyka przestrzeni, można skuteczniej eliminować nielegalne nośniki reklamowe, istnieje również większa możliwość unifikacji elementów małej architektury lokalizowanej w przestrzeniach publicznych. Lepsza przestrzeń nacechowana wartościami kulturowymi to potencjał, który przyciąga turystów i inwestorów ceniących walory krajobrazu zabytkowego. Świadoma odpowiedzialność za dziedzictwo, szczególnie w skali krajobrazowej, to wyraz dojrzałości samorządów, które uznają wartości kulturowe i przestrzenno-społeczne. Takich samorządów jest w Polsce niewiele, ale jednak są.

This can raise a place's prestige, alter the perception of the space placed under conservation, and enhance real-estate development interest, although the cost of developing areas under conservation and valuable in landscape terms is always higher than in areas not under conservation. The aesthetics of the space are improved, illegal advertising carriers can be eliminated more effectively, and there is a greater possibility of unifying street furniture elements in public spaces. A better space marked by cultural values is a potential that attracts tourists and developers who appreciate the features of historic landscapes. Informed responsiveness for heritage, especially of a landscape scale, is an expression of local governments' maturity as they acknowledge cultural and socio-spatial values. There are few such local governments in Poland, but they do exist.

Przypisy

¹ Park Kulturowy ulicy Piotrkowskiej w Łodzi (woj. łódzkie), powstał w 2015 i funkcjonował do 2023 r. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził nieważność uchwały Rady Miejskiej z dnia 9 grudnia 2015 r. nr XXI/483/15 w sprawie utworzenia Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej. Sąd unieważnił prawną podstawę działania parku dopiero po ośmiu latach jego funkcjonowania, a jako podstawę wskazał brak określenia w zaskarżonej uchwale sposobów jego ochrony; źródło: Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.

Footnotes

¹ Park Kulturowy ulicy Piotrkowskiej in Łódź (Łódź Voivodeship), was established in 2015 and operated until 2023. The Supreme Administrative Court declared invalid the City Council's resolution of December 9, 2015 No. XXI/483/15 on the establishment of Park Kulturowy ulicy Piotrkowskiej. The court invalidated the legal basis for the park's operation just eight years of operation, and cited the failure of the contested resolution to specify ways to protect it as a basis; source: Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.

Bibliografia

Opracowania

Bogdanowski Janusz, *Metoda jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu. (Podstawowe wiadomości). Pomoc dydaktyczna*, wyd. 3, Kraków 1994.

Bielawska-Palczyńska Joanna, Fogel Anna, Grajewski Grzegorz, Grzesica Krystian, Marcinek Roman, Myczkowski Zbigniew, Nowak-Gąsienica Agnieszka, *Park Kulturowy. Szansa i wyzwanie*, Warszawa 2022.

Fogel Anna, *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne w kontekście ochrony zabytków oraz ochrony krajobrazu – uwarunkowania prawne* [w:] *Ochrona Zabytków – Aspekty Materialnoprawne i Procesowe*, red. Zalaszińska Katarzyna, Warszawa 2021.

Keleş Emine, Damla Atik, Gökçen Bayrak, *Visual Landscape Quality Assessment in Historical Cultural Landscape Areas*, „European Journal of Sustainable Development” 2018, nr 7 (3).

Kobyliński Zbigniew, *Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe?*, „Mazowsze. Studia Regionalne” 2011, nr 7.

Marcinek Roman, *Czym jest krajobraz kulturowy?*, [w:] *Park Kulturowy. Szansa i Wyzwanie*, red. Dorota Kassjanowicz, Warszawa 2022.

Marcinek Roman, Myczkowski Zbigniew, Siwek Andrzej, *Ocena skuteczności ochrony krajobrazu w parkach kulturowych w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2021, nr 66.

Myczkowski Zbigniew, *Czym jest plan ochrony parku kulturowego?*, [w:] *Park kulturowy. Szansa i wyzwanie*, red. Dorota Kassjanowicz, Warszawa 2022a.

Myczkowski Zbigniew, *Monitoring parku kulturowego i jego planu ochrony*, [w:] *Park kulturowy. Szansa i wyzwanie*, red. Dorota Kassjanowicz, Warszawa 2022b.

Myczkowski Zbigniew, *Park kulturowy jako forma obszarowej ochrony zabytków*, „Ochrona zabytków” 2007, nr 2.

Myczkowski Zbigniew, Forczek-Brataniec Urszula, Wielgus Krzysztof, *Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie w kontekście ochrony i planowania krajobrazu miasta*, [w:] *Planowanie krajobrazu. Wybrane zagadnienia*, red. Elżbieta Przesmycka, Lublin 2013.

Piwocki Ksawery, *Zabytek, rezerwat, park kultury – muzeum w plenerze*, „Ochrona Zabytków” 1961, nr 14/3–4.

Rouba Bogumiła J., *Proces ochrony zabytków, zawód konserwatora-restauratora, etyka zawodu, zasady konserwatorskie*, [w:] *Problemy restauracji i badania zabytków architektury*, red. Aleksandra Kociałkowska, Gdańsk 2008.

Siwek Andrzej, *Po co nam park kulturowy? – geneza i specyfika formy ochrony zabytków*, „Renowacja i zabytki” 2020, nr 1 (73).

Świdrak Marek, *Obowiązek uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru parku kulturowego*, [w:] *Dziedzictwo, dobra kultury, zabytki, ochrona i opieka w prawie*, red. Piotr Dobosz, Katarzyna Szepełak, Witold Górny, Kraków 2015.

Tomczak Aneta A., *Otwarty krajobraz kulturowy z zabytkiem w tle. Formy ochrony na przykładach z ziemi łódzkiej*, Łódź 2018.

Tomczak Janusz, *Park kulturowy w systemie ochrony zabytków w Polsce*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2019, nr 4 (36).

Zalasińska Katarzyna, Zeidler Kamil, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Gdańsk 2015.

Ziarkowski Dominik, Jan Gwałbert Pawlikowski jako prekursor ochrony krajobrazu kulturowego w Polsce, „Oficyna Wydawnicza Wierchy”, Kraków 2014.

Żołnierczuk Maciej, *Zakres i skuteczność planów ochrony parków kulturowych*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula” 2019, nr 1 (59).

Dokumentacje / Documentation

„Część I. Informacje o badaniach zgodnie z PBSSP na rok 2023”, GUS 2023, <https://form.stat.gov.pl/formaty/badanie.php?rok-pbssp=2023&bid=304> (dostęp: 15.06.2025).

Informacja o wynikach kontroli. Kształtowanie krajobrazu i przestrzeni publicznej w miastach, NIK, 2017, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15670,vp,18154.pdf> (dostęp: 8.06.2025).

Marcinek Roman, Myczkowski Zbigniew, Siwek Andrzej, *Park Kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego) Analiza skuteczności ochrony krajobrazu za pomocą szczególnej formy ochrony z mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz ze sformulowaniem wniosków w zakresie propozycji zmian legislacyjnych*, OT NID, Kraków 2017.

Myczkowski Zbigniew, Böhm Aleksander, Łuczyńska-Bruzda Maria, Środulska-Wielgus Jadwiga, Wielgus Kamil, Forczek-Brataniec Urszula, Stokłosa Krzysztof, Skrzyńska Anna, *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, WAPK i KOBiDZ, Warszawa 2005.

Źródła elektroniczne

Kudra-Ostrowska Anna, *Wprowadzenie na terenie parku kulturowego zakazów i ograniczeń. Parki kulturowe w orzecznictwie sądowym*, 2021, Prawo dla Samorządu, <https://prawodlasamorządu.pl/2021-01-21-parki-kulturowe-w-orzecznictwie-sado->

[wym?fbclid=IwAR0v-iIWgDaZkcwi1YKtyZAIx-GeGf1e4To-m1CmCkbQNuoRq1tI01EZdfF4](https://prawodlasamorządu.pl/2021-01-21-parki-kulturowe-w-orzecznictwie-sadowym?fbclid=IwAR0v-iIWgDaZkcwi1YKtyZAIx-GeGf1e4To-m1CmCkbQNuoRq1tI01EZdfF4) (dostęp: 25.01.2024).

Parki kulturowe w Polsce – rozmieszczenie i typologia, Dworniczak. Architektura Krajobrazu, 2016, <https://www.dworniczak.com/parki-kulturowe-w-polsce-rozmieszczenie-i-typologia/> (dostęp: 20.10.2024).

Tag: park kulturowy, Narodowy Instytut Dziedzictwa, https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy_tag/park-kulturowy/ (dostęp: 30.10.2024).

Wyrok NSA, II OSK 3243/20 z dnia 26 września 2023 r. w sprawie nieważności uchwały Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 9 grudnia 2015 r., nr XXI/483/15 w sprawie utworzenia Parku Kulturowego [...] (Dz. Urz. woj. łódzkiego z 2016 r. poz. 4041), https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/40A06C3C4F?fbclid=IwAR2l2HxIHxkYM8uoWgwEwhvLB2Ece_iJPAY-Kjk4_CIB7e3rRK6acbd1ODc (dostęp: 10.06.2025).

Zestawienie istniejących parków kulturowych w Polsce, 2022, <https://krajobrazmojegomiasta.pl/2022/02/01/zestawienie-istniejacych-parkow-kulturowych-w-polsce/> (dostęp 12.06.2025).

Akty prawne

Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r. (Dziennik Prawny Państwa Polskiego z dnia 8 listopada 1918 r., Nr 16, poz. 36).

Projekt ustawy z 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (wykaz prac legislacyjnych nr UD247), <https://legislacja.gov.pl/projekt/12349463>; <https://legislacja.gov.pl/projekt/12356151> (dostęp 30.12.2025)

Rozporządzenie z dnia 6 marca 1928 r. Prezydenta Rzeczypospolitej o opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 marca z 1928 r., Nr 29, poz. 265).

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. 1962, Nr 10, poz. 48).

Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. (nowelizacja) o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 56, poz. 322).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. (nowelizacja 2023) o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2024, poz. 1130).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. 2024., poz. 1292 ze zm.).

Uzasadnienie z dnia 7 maja 2002 r. do projektu ustawy o ochronie dziedzictwa narodowego [...], druk 537, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/0/06E-AF3A30216B0B7C1256BD4003E272F/\\$file/537.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/0/06E-AF3A30216B0B7C1256BD4003E272F/$file/537.pdf) (dostęp 15.06.2025).

Uzasadnienie z dnia 14 czerwca 2002 r. do projektu ustawy o ochronie zabytków, druk 624, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/624/\\$file/624.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/624/$file/624.pdf) (dostęp 15.06.2025).

Streszczenie

Park kulturowy to forma obszarowej ochrony wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla lokalnej tradycji budowlanej i osadniczej. Od 2003 r. odpowiedzialność za ustanawianie, zarządzanie oraz monitorowanie tej formy ochrony spoczywa na samorządach lokalnych. Artykuł przedstawia wyniki badań, jakimi objęto parki kulturowe funkcjonujące w Polsce. Analizie poddano genezę, cele i czas ich powstania, a także typy krajobrazów objęte ochroną obszarową. Celem opracowania jest ocena działań samorządów lokalnych w zakresie wykorzystania parku kulturowego jako narzędzia ochrony krajobrazu oraz prowadzenia na jego obszarze polityki konserwatorskiej i planistycznej. W badaniach zastosowano metodę ilościową, opartą głównie na analizie danych pochodzących z zasobów Narodowego Instytutu Dziedzictwa, materiałów samorządów gminnych oraz dokumentów planistycznych. Zastosowane wskaźniki urbanizacji mają formę autorskich analiz pierwotnych. Uzyskane wyniki wskazują, że park kulturowy jako forma ochrony występuje w każdym typie krajobrazu antropogenicznego, różne są natomiast cele tej ochrony oraz skala i charakter chronionej przestrzeni.

Abstract

The cultural park is a form of area-based conservation of areas with immovable monuments that are distinctive for local construction and settlement traditions and stand out in landscape terms. Since 2003, the responsibility for establishing, managing and monitoring this form of conservation has rested with local governments. This article presents the results of a study of cultural parks that operate in Poland. The origins, purposes and time of their establishment were analyzed, as well as the types of landscapes covered by area-based conservation. The purpose of this study was to evaluate the activity of local governments in the use of the cultural park as a tool for landscape conservation and the conduct of conservation and planning policies in its area. The research used a quantitative method, based mainly on analysis of data from resources of the National Institute of Cultural Heritage, municipal government materials and planning documents. The urbanization indicators used were in the form of original primary analyses. The findings indicate that the cultural park, as a form of conservation, was present in every type of anthropogenic landscape, while the goals of this conservation and the scale and character of the protected space differed.